

Danske navne på insekter og andre hvirvelløse dyr

JØRGEN JØRGENSEN

Der er næppe nogen, der undrer sig over, at pattedyr, fugle og de fleste planter har danske navne. Men hvorfor er det kun en lille del af de hvirvelløse dyr, der har sådanne? Det skyldes nok deres mangfoldighed (de udgør 80-85% af samtlige dyrearter, og at mange gør sig lidet bemærket som følge af deres ringe størrelse og skjulte levevis. Ikke desto mindre er interessen for viden om naturen og dens sammenhæng øget stærkt i de seneste årtier, og den lettere adgang til spredning af sådan viden har stillet større krav til formidlingen af den. Hermed er ønsker og behov for identifikation af naturens elementer, og dermed navne, steget markant.

Danske navne har eksisteret i flere hundrede år, men de har skiftet gennem tiderne og ofte ikke været entydige. En tilpasning til det nuværende zoologiske system og en prioritering af benyttede navne og behovet for nye er derfor på sin plads.

Et godt navn bør være entydigt og fortælle noget om dyrets udseende, levevis eller adfærd, men samtidig må hævdevundne navne respekteres i rimeligt omfang, og her kommer man af og til i konflikt med logikken, fordi gamle navne ofte er opstået på grundlag af myter og overtro mere end ud fra rationel viden.

De følgende afsnit er opdelt i kategorier efter ovennævnte kriterier, men det må bemærkes, at der ikke er skarpe grænser mellem kategorierne, da mange navne er kombinationer af flere kriterier.

Et projekt "Danske Dyrenavne" iværksat af Entomologisk Forening og Danmarks Lærerhøjskole (nu Danmarks pædagogiske

Universitet) har i en årrække arbejdet med registrering af anvendte insektnavne og skabelse af nye for at gøre dem tilgængelige for alle gennem publikationer og elektroniske baser.

ALLEGORISKE NAVNE

Billedlighed kan inspirere til navne på mange niveauer. Når en gruppe biller kaldes mariehøns, symboliserer det noget sympatisk, vellidt, som må have relationer til udseendet, skønt de fleste i virkeligheden er rovdyr. Forbindelsen til Jomfru Maria genfindes i flere europæiske sprog. Flere lokale betegnelser, mere end 200 år gamle, har karakter af kælenavne: "Fruens Hønne" (Hindsholm); "Vor Herreshøns" (Slagelsesegnen); "Vorherrehøne" (Thistedeggen); "Vorherres Agerhøne" (Nordsjælland); "Vorherresputte" (Sydsjælland); "Vor Herreskyllinger" (Sønderjylland). Alle udtryk for "nuttethed".

Enkelte dagsommerfugle har navne fra den græske mytologi. Aurora (morgenrøden) afspejles i farven på hannens vingespids og Iris (Gudernes budbringer/Regnbuen) i de iriserende vinger hos artens hanner.

Mere jordnære er navne som Admiral, Kejserkåbe, Sørgekåbe, Nonne og Harlekin, der alle er sommerfugle, hvis farver og mønstre leder tankerne hen på uniforme klædedragter på personer, der udfylder de nævnte roller. En billefamilie hedder Kardinalbiller p.g.a. deres farvelighed med de katolske kardinalers røde kåber. Kornkapuciner er en bille, hvis brystoverside er formet som en kapucinermunks hætte.

Adskillige navne er inspireret af ligheder med hvirveldyr. En stor familie af natsommerfugle (Noctuidae) kaldes ugler. Brünich skriver 1763: "Nogle see meget brusende ud og ere særdeles lodne, som af gemen Mand kaldes Ugler." Det er naturligvis uheldigt, at to dyregrupper har samme navn, men da betegnelsen for

begge er vel funderet historisk set, bliver den bibeholdt for begge grupper. Derimod er det gamle navn Lille Ræv for *Aglais Urticae* fortrængt til fordel for Nældens Takvinge.

Hjortebiller har navn efter eghjort, *Lucanus cervus*, hvis han har nogle imponerende store kindbakker, der leder tankerne hen på hjortegevirer. Denne art er sandsynligvis uddød i Danmark, eller i hvert fald meget sjældent forekommende. Blandt de øvrige er bøghjort, blåhjort og valsehjort endnu mange steder, men de er ikke så iøjnefaldende som eghjorten. En stor billefamilie hedder træbukke. Det er de lange, krumme følehorn, der i analogi med bukkehorn har givet navn til familien. Et tidligere meget frygtet skadedyr i huse, husbukken, *Hylotrupes bajalus*, tilhører denne familie, og en nu ret sjælden art kaldes tømmermand, et navn som i ældre tid omfattede alle træbukke. En bladbilleslægt (*Donacia*) med en halv snes almindelige arter hedder sivbukke. Larverne lever i vand på forskellige vandplanter.

Det er også bukkehorn, der har inspireret til navnet gedehams, idet første led antages at hentyde til gedebukkehorn. Efterleddet hams menes afledt af hvams, der angives at stamme fra det engelske whame (= Gadefly), dvs. et insekt der generer ved at bide eller stikke. En svirreflue (*Eristalis tenax*) hedder droneflue p.g.a. stor lighed med droner, som er hanner af honningbier. Dens larver kaldes rottehaler, fordi de på bagkroppen er udstyret med et meget langt ånderør, som de stikker op til overfladen af det, oftest meget iltfattige, miljø, de udvikler sig i (mudder, møddingvand o.l.).

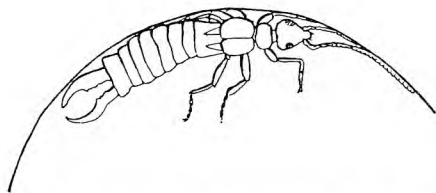
MYTEDANNENDE NAVNE

I "Pontoppidans Danske Atlas", 1763, (Erich Pontoppidan 1698-1764) giver Morten Brünnich adskillige danske navne, som i større eller mindre udstrækning blev brugt af "gemen Mand". Mange bærer præg af fantasifulde forestillinger om betydningen af fx lyde,

som man ikke sikkert kendte årsagen til, men som nok også blev udnyttet til underholdning i lange, mørke aftener, når tiden kunne falde lang, og man fortalte eventyr. Lyden fra borebiller, der banker på træværket, minder om et urs tikken, når det tæller éns timer, så dødningeur var en dramatisk betegnelse for en almindelig borebille, *Hadrogbregmus pertinax*. En anden kendt lyd kom fra en græshoppe, som efterhånden blev kaldt fårekylning (eller husfårekylning). Navnet har ikke noget at gøre med får. Forstavelsen menes udviklet fra det oldnordiske *fár*, som betyder ulykke/sygdom (jfr. *fársot*). Efterstavelsen er en analogidannelse på grund af lydens lighed med en kyllings pippen. Man tog varsler af sådanne lyde. I nogle nutidige naturhåndbøger kan man finde ordet *bedeguargalle* og *bedeguargalhveps*, *Diplolepis rosae*. Forklaring på dette ord findes ikke i "Dansk etymologisk ordbog", men i "Websters Third New International Dictionary" (1971) står, at ordet via fransk er kommet fra det persiske ord *badawar*, som betyder "kommet med vinden". (The Concise Oxford Dictionary). Der er altså også her tale om en myte.

Skumcikader er betegnelsen for en cikadefamilie (*Cercopidae*). Skummet består af cikadenymfernes flydende ekskrementer, der blandes op med luft fra dyrenes respirationssystem. Det virker beskyttende mod udtørring og mod rovgriske fjender. Når det omtales her, er det, fordi det kaldes "Gøgespyt". Lokalt i Jylland tidligere også "Kukmandsspyt", antagelig fordi det som regel ses, når gøgen kukker. Men mere fantasifulde udtryk som Troldspyt og Kjællingespj (fx på Mors) viser, at overtroen også her har dannet myter.

Gåsebille (*Gaase-Flue*) er et gammelt navn. Brünnich (1763) giver følgende forklaring i "Pontoppidans Danske Atlas": "... er meget skadelig for gjæssene, som døe, om de faae den i sig." Tilsvarende har adresse til larver af den store vandkalv (en bille af

FIGUR 1. Almindelig ørentvist, *Forficula auricularia*. I en cirkulær skål krummer den sig for at få størst mulig kontakt med omgivelserne (thigmotaksi). Efter Weyrauch i V.B. Wigglesworth "Insect Physiology" (1953).

familien Dytiscidae, vandkalve) "et Slags Orm, som findes i Vandet, og hvoraf Kalvene staae i Fare for at døe, når de drikker den i sig tillige med Vandet."

Navnet møl, der nu er begrænset til visse sommerfugle (flere familier af småsommerfugle) er også en analogi, som tidligere anvendtes om et meget bredere spektrum. Både på dansk og på flere andre europæiske sprog er oprindelsen at male (findele) noget, som mølleren gør i møllen.

Navnet ørentvist antyder (endog på flere europæiske sprog), at disse dyr trænger ind i menneskers øren. Det er kendt, at ørentviste gerne opsøger snævre rum, hvor de kan få størst mulig kontakt med omgivelserne (thigmotaksi, se fig. 1), men at de skulle have forkærlighed for øregange, er en myte. Tvist har sin oprindelse i den todelte "tang" på bagkroppen. På bornholmsk tvestjert.

ADFÆRDSBETINGEDE NAVNE

Græshopper hopper, men det gør lopper også. Tænk på H.C. Andersens "Springfyrene". Evnen til at springe er et karaktertræk, som knyttes til mange navne hos insekter og andre hvirvelløse dyr. Springhaler er en stor gruppe små, primitive dyr, springedderkopper (familien Saltricidae), og sandspringere er billearter af slægten

Cicindela. I analogi med lopper kaldes en stor gruppe bladbiller jordlopper og en overfamilie af næbmunde bladlopper, fordi de kan springe.

Billefamilien Elateridae hedder smældere. De voksne kan også springe, men navnet her stammer fra en lyd, som de frembringer, når de springer. Springapparatet sidder på brystets underside. Navnet smælder er oprindeligt norsk.

Mange adfærdsmønstre har til hensigt at bringe dyrene til de gunstigste omgivelser. Hertil benyttes forskellige transportsystemer. Bevægelsesmåden kan afspejles i navne, fx er mange løbebiller ikke i stand til at flyve, men de kan bevæge sig over store afstande ved hjælp af veludviklede ben. Sommerfuglelarver har både lemmer og gangvorter, men én stor familie har et stærkt reduceret antal gangvorter og derfor en helt speciel gangart. De hedder målere, fordi de ved hver bøjning af kroppen ligesom måler en bestemt del af den tilbagelagte vej. Et andet vigtigt adfærdsformål er forsvar mod fjender. Skræmmepositioner, camouflager og afsondring af ildelugtende eller klæbrige sekreter er hyppigt forekommende strategier.

Truepositioner kan bestå i fantasifulde stillinger med fremvisning af overdimensionerede udvækster, som fx hos "Skovdjævel" og "Gaffelhale", der er larver af henholdsvis bøgespinder og hermelinskåbe, begge sommerfugle. Flere sommerfugle har øjepletter, der formodes at have en hypnotiserende virkning. 3-4 arter benævnes således påfugleøjler, fordi de har pletter, der ser ud som påfuglehanens halefjer. En sommerfuglefamilie hedder randøjler, fordi den har et antal mindre øjepletter på vingerne.

Flere vandinsekter har navne efter deres opførsel på vandoverfladen. Blandt tæger skelnes mellem bugsvømmere (Corixidae), dværgbugsvømmere (Micronecta) og rygsvømmere (Notonectidae). Billefamilien Gyrinidae kaldes hvirvlere på grund af deres

snurrende dans. Navnet vandkær, som nu omfatter fire billefamilier, er derimod en direkte oversættelse af det latinske *Hydrophilus*, en slægt der kun tæller to arter, men som tidligere rummede flere. Analogt bruges navnet møgkærer om slægten *Sphaeridium*, der lever i frisk komøg. En art møgbiller (*Aphodius erraticus*) hedder vagabonderende møgbille. Det lyder nærmest som et skældsord. Torbister er nu betegnelsen for tre familier af "bladhornede" biller (dvs. de fleste følehornsled er bladformede). Torbist var oprindelig navn for skarnbasser, hvoraf vore fire *Geotrupes*-arter er de bedst kendte. Forstavelsen er afledt af et gammelt germansk ord for skarn (*Turda*) og bist af bisse, som betyder vild flugt (jfr. kør der bisser, når de hører oksebremsens summen). Navnet hentyder således både til næring (møg) og adfærd (flugt).

Humblebier antages at have deres navn efter det engelske *bumble* (summe). I England kaldes de både *bumble-bees* og *humble-bees*. Humlebisværmere er omtalt under udseende, men det skal bemærkes her, at både disse og humlefluerne besidder evnen til at svirre, dvs. "stå stille" i luften ved hjælp af små, hurtige vingebevægelser, som rovfugle og kolibrier. Denne egenskab har givet navn til en stor fluefamilie, svirrefluer (*Syrphidae*), som tidligere blev kaldt svævefluer, men der skelnes altså her mellem at svirre og at svæve. De store aftensværmere, fx snerresværmer og dueurtsværmere, har en lang krum sugesnabel. Når de suger nektar fra blomster, er deres attitude ganske som kolibriens i lignende situationer.

Barkbiller (*Scolytinae*) er små biller. De yngler under bark af forskellige træer, hvor de udgnaver et såkaldt galleri til dette formål. Galleriernes form og størrelse er artsspecifikke og ofte meget smukt udformede. To arter hedder henholdsvis typograf og kalkograf, fordi gallerierne minder om skrifttyper og kobberstik. De yngler fortrinsvis i rødgran, hvor kunstværkerne kan ses ved at fjerne barken.

BESKYTTESLIGHED (MIMICRY)

Navne som hvepsebukke, hvepsetæger, glassværmere og myrebiller antyder lighed med "farlige dyr" (fx gedehamse). Sådan en lighed kan give en vis beskyttelse ved at holde fjender på afstand. Virkningen kan også spores hos mennesker, da nogle reagerer hysterisk over for ganske fredelige svirrefluer, som har hvepselignende farver og mønstre.

Fysisk/kemisk beskyttelse kan ligge bag navne som bjørnespindere, penselspindere og pindsvinebille. Her gør hår og torne dyrene lidet attraktive som føde for andre dyr. Nogle dækker sig med voksagtige sekreter, fx uldlus, mellus, ulden ædelgranlus og melet blommebladblus. Afsondring af slimede eller ildelugtende sekreter har givet navn til slimet rosenbladhveps og oliebillen (slægten *Meloë*), og en billeart hedder lysolbille, fordi den udskiller væske, der lugter som lysol (et kresolholdigt desinfektionsmiddel). Arten er indslæbt fra Afrika, den lever i huse og hører til skyggebillerne (*Tenebrionidae*), hvis navn antyder lysskyhed. En strategi, der går ud på at narre fjenden, kan ligge bag navnet mejer (en lille gruppe edderkoplignende dyr med meget lange ben). Ifølge Pontoppidans Atlas stammer dette navn fra det fænomen, at mejere let taber et eller flere ben, når de forskrækkes, og at sådanne ben i en kort tid vil bevæge sig på en måde, der minder om en le, når der mejes korn. Det er således en meget gammel iagttagelse, der ligger bag dette navn.

ERNÆRINGSBETINGEDE NAVNE

Et meget stort antal navne fortæller noget om artens ernæring. Først kan man skelne imellem planteædere og dyreædere, der sædvanligvis kaldes rovdyr, også selv om de ikke er udstyret med voldsomme næb, klør og tænder. Rovbiller, rovfluer og rovmider er eksempler på sådanne dyr, men der er også analoge navne, fx myreløver, bladlusløver og mideløver, der hører til de netvingede

FIGUR 2. Ringspinder, *Malacosoma neustria*.
En sommerfugl, som har navn efter anbringelsen af sine æg i en ring omkring en tynd gren.
J.E.V. Boas: "Forst Zoologi" (1923).

insekter (det er larverne, der har disse betegnelser). En gravehveps kaldes biulv, fordi den fodrer sin yngel med honningbier, og navne som lille pupperøver og kålfluerøver for henholdsvis en løbebille og en rovbille antyder deres ernæringsvej.

Det er vist kendt, at edderkopper er rovdyr, og at edder (gift) antyder deres måde at lamme byttet på, men fangstmetoderne er forskellige, og dette kan ofte ses af navne som springedderkopper, jagtedderkopper og krabbeedderkopper, der ikke fanger byttet i spind, hvorimod hjulspindere, tæppespindere og snubletrådsspindere danner forskellige former for net. Spindemøl (*Yponomeutidae*) og spindemider (*Tetranychidae*) spinder udbredte net, som tjener til beskyttelse og transport af dyrene. Fyrrespinderen spinder kokoner ligesom silkesommerfuglen. Ringspinderen spinder net, hvori larverne lever. Det er i alle disse tilfælde larverne, der spinder, men ringspinderen har navn efter anbringelsen af sine æg som en manchete omkring en tynd gren (se fig. 2). Det er altså hunnen, der udfører dette.

Mange arter af hvirvelløse dyr ernærer sig af levende eller døde plantedele. De kan være mere eller mindre specialiserede m.h.t., hvilke plantearter eller plantedele de lever af. Det er derfor klart, at de mest specialiserede er bedst egnede til at bære plantenavne, fx er ærtegalmyg og ærtevikler gode navne, fordi disse dyr kun udvikler sig på ærteslægten (*Pisum*), mens ærteuglen har et meget bredere værtspektrum og derfor ikke med samme sikkerhed kan identificeres ud fra værten. Navne som rosencikade, rododendrontæge, slåenbladlus osv. behøver ikke nærmere forklaring, men elmeribsrødlus og pilegulerødsbladlus kan forekomme ulogiske. Her drejer det sig om bladlus med værtsskifte, dvs. at primærværter (også kaldet vinterværter) er henholdsvis elm og pil, mens sekundærværter (også kaldet sommerværter) er henholdsvis ribs (rødder) og skærmpflanter, bl.a. gulerod.

Hvor der forekommer flere arter af samme slægt eller familie på samme planteart kan en differentiering være nødvendig, fx fyrreknopvikler, fyrregallevikler, rød fyrreskudvikler og grå fyrreskudvikler. Forskellen på de to sidstnævnte er larvernes farve. Sådanne beskrivende navne kan undertiden blive irriterende lange og virke uhåndterlige, fx kællingetandblomstgalmyg, men da der er to-tre andre arter, der udvikler sig på andre dele af samme plante, er det svært at finde korte, beskrivende navne.

UDSEENDE/MORFOLOGI

Denne kategori kan omfatte mange karakterer. Farve, størrelse, form m.m., der ofte bruges som adjektiver til andre karakteristika, fx rød æblebladlus, lille kålflue og kugleløber (en løbebill). En barkbille hedder uens vedborer, begrundet i en tydelig forskel på størrelsen hos de to køn. Hannen er den lille (se fig. 3). I mange navne indgår dog mere præcise betegnelser: Syvpletet mariehøne, Sekspletet køllesværmer; Orangestribet cikade, Messingugle, Netugle, Blodnakke. Navne som giver holdepunkter for identifikation.

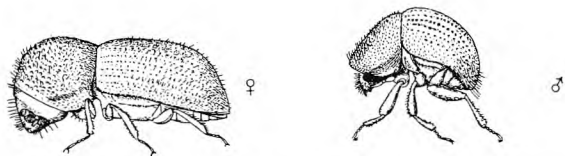
tion. Skildpaddebladlus, Plettet skjoldbille, Grøn ananasgallelus, Knapgallehveps er lange, men beskrivende navne, som fortæller om dyrenes udseende eller om former på de galler, de lever i.

Nogle dyr har så markante tegninger, at de med stor sikkerhed kan bestemmes. Det gælder fx Korsedderkop, Skakbræt (en mariehøne), Gammaugle og Udråbstegnugle. De to sidstnævnte med vingemærker som henholdsvis det græske bogstav gamma og det danske udråbstegn. Knap så iøjnefaldende er de tegninger, der har givet anledning til navne som Psi-ugle og Det sorte C.

Former har givet navne til Kommaskjoldlus, Stregskjoldlus og Stavtæge. Kamelhalsflue og Skorpionflue (som ikke er fluer) er analogidannelser, hos førstnævnte en lang, krummet "hals", hos sidstnævnte et parringsapparat hos hannen, der meget ligner en skorpions bagkropsspids.

Der er næppe tvivl om, hvorfor myggefamilien Tipulidae hedder stankelben. De umådeligt lange, tynde ben leder tanken hen på noget vakkelvorent. En langbenet edderkop (*Pholcus phalangoides*, kaldtes tidligere stankelbenedderkop, men da den mere ligner en mejer, er den nu omdøbt til mejeredderkop (om mejere: se under adfærd).

Humlefluer (*Bombyliidae*) og humlebisværmere (*Hemaris*) er analogidannelser til humlebier på grund af de lodne kroppe. Til de to *Hemaris*-arter foreslås navnene bredrandet og smalrandet hum-

FIGUR 3. Uens vedborer. *Xyleborus dispar*. Uensheden består i størrelsen, Hannen er den mindste. J.E.V. Boas: "Forst Zoologi" (1923).

lebisværmer med henvisning til forskelle i vingekanternes brune rande. (Om humlebiernes navn: se under adfærd). En art rodæder (Hepialidae) hedder humleæder, men her er det planten humle, det drejer sig om.

INDSLÆBTE ARTER

Mange hvirvelløse dyr er kommet til Danmark med indførte fødevarer. Deres navne har ofte oprindelse i fremmede sprog, fx kakerlak, som har rod i et indiansk sprog fra Surinam i Sydamerika. Navne som amerikansk-, tysk- og orientalsk kakerlak siger nok noget om, hvorfra de sandsynligvis er indslæbt, men mange af disse indendørs arter er kosmopolitter, der har fundet sig til rette i opvarmede huse i de tempererede egne.

Koprabiller er et par arter, der er indslæbt. Navnet har de fra det malaysiske ord for kokosnød (kappara). Khabra er et indisk ord, der betyder mursten. Khabrabillen har sit navn, fordi den (oftest) holder til i sprækker i vægge på lagre, hvor den ernærer sig af kornprodukter o.l.

Australsk tyv er en lille bille, der minder lidt om en edderkop. Den kom til Europa fra Australien for ca. 100 år siden. Den er ikke kræsen, kan æde både vegetabiliske og animalske emner.

Coloradobillen (*Leptinotarsa decemlineata*) er en bladbille, der har gjort sig verdensberømt, fordi den kan lide kartoffelblade. Fra Colorado i USA har den gennem de sidste ca. 150 år bredt sig til hele Nordamerika og Europa, hvor den er blevet en plage for kartoffelavlens. San José skjoldlusen, der bl.a. udvikler sig på mange frugttræer, er en østasiatisk art, der blev indslæbt til USA, hvor den først blev fundet i San José i Californien. Herfra blev den spredt til Nordamerika og Europa. Det danske klima er ikke optimalt for den, men den havde dog etableret sig i nogle år i en gammel frugthave ved Glorup på Østfyn, da den blev fundet i 1964.

FALDGRUBER

Gennemgående viser navnene, hvor i systemet det pågældende dyr hører til: Stueflue, kålsommerfugl, skulpegalmyg osv. Men nogle navne er misvisende. Kamelhalsflue og skorpionflue er nævnt. De tilhører hver sin lille orden, som systematisk er fjernt fra fluerne. Andre eksempler er hessisk flue, som er en galmyg, og spansk flue, som er en bille. Grunden til misøren er, at en flue i ældre tid var en brede betegnelse for insekter, der kunne flyve, og i engelsksprogede lande bruges ordet flies i daglig tale ofte om et bredt udsnit af insekter. Herfra navnet Hessian Fly, som skyldes en antagelse om, at den blev indslæbt til USA med hessiske lejetropper fra Tyskland under borgerkrigen 1861-65. Spansk flue har sit navn på grund af sin irgrønne farve, der hentyder til kobberacetat, der også kaldes "spansk grønt". Denne art, der hører til plasterbillerne (tidligere kaldet oliebillen), findes nu kun på Bornholm.

For nogle mennesker er det vanskeligt at finde grænsen mellem insekter og andre hvirvelløse dyr. Af de her omtalte er edderkopper, mejere og mider ikke insekter. De tilhører den klasse, der hedder spindlere eller arachnider.

JØRGEN CHRISTIAN JØRGENSEN F. 1918, CAND. AGRO. FRA DEN KGL. VETERINÆR- OG LANDBOHØJSKOLE (KVL) 1947. LIC.AGRO. 1952. VIDENSKABELIG ASSISTENT VED STATENS PLANTEPATOLOGISKE FØRSØG 1947-63, AFDELINGSBESTYRER 1963-65. LEKTOR VED KVL 1963-65. PROFESSOR 1965-86 I LANDBRUGS- OG HAVEBRUGSZOOLOGI.